

De Duitse taal

Over schuifpuien en Gepäckträgerspannbänder – Opmerkingen over de verhouding tussen de Nederlandse en de Duitse taal

*Lezing ter gelegenheid van een conferentie „Taal opent de deur naar de bureu”
op 22 november 2001 in Berg en Dal/Nijmegen (NL)*

Dik Linthout

Taal

Nederlands en Duits zijn zuster talen en het eerste dat ik mijn cursisten duidelijk maak is dat Nederlands voor hen geen vreemde taal is. Duitstaligen die besluiten Nederlands te gaan leren zijn op grond van dat simpele besluit direct al gevorderden en mogen zich niet als beginners beschouwen. Dat betekent ook dat hun leerproces niet mag worden gestoord door de aanwezigheid van niet-Duitstaligen. Andersom geldt in feite hetzelfde voor Nederlanders die Duits willen leren spreken. Er hoeft bijvoorbeeld maar één Engelsman in de cursus te zitten en het gemeenschappelijke leerproces wordt met lichtjaren vertraagd. Wie óók op enig niveau Duits wil kunnen lézen, moet natuurlijk ingewijd worden in de grammaticale complexiteit van die taal. De Nederlandse socioloog Chorus heeft in de jaren zestig van de vorige eeuw onderzoek gedaan naar de opvattingen van Nederlanders over het Duits. Men vond die taal:

omslachtig, ingewikkeld, bombastisch, pedant, toneelmatig en overdreven correct in de dictie.

Zelf ben ik bij workshops voortdurend waarderingen tegengekomen als:

formeel, snijdend, snauwerig, de wiskunde van de talen, ‘waarom het makkelijk zeggen als het ook moeilijk kan’.

Vroeger, toen volstreekte eentaligheid ook in Nederland nog heel gebruikelijk was, moest je alles bij de groenteboer in goed Nederlands of in het streekdialect uitspreken, als je iets niet kon aanwijzen. Mijn vrouw is Duitse, en op een dag - in het begin van de jaren zeventig - ze was nog niet zo lang in Nederland - kwam ze woedend thuis omdat ze geen ‘Petersilie’ kon krijgen. In het Nederlands heet dat *peterselie*. Door de simpele klinkerwisseling werd ze niet verstaan. Nu krijg je in Nederland als buitenlander vrijwel geen kans om Nederlands te spreken, omdat elke Nederlander je onmiddellijk volstort met slecht rap- en school-Engels of vormen van *Kaus-baussen-Duits* in de trant van: *In Nederland lehren wir vier Zahlen auf die Schule!*

Wie als Nederlander Duits wil spreken in Duitsland krijgt daartoe alle gelegenheid, want daar wordt op de lagere sporten van de maatschappelijke ladder nog niet door iedereen Engels gesproken. Bovendien hoef je je weinig zorgen te maken over de grammaticale correctheid. Een mededeling als:

*„Die Mann die da auf die Ecke steht,
mit die Hände in die Säcke und die Hut auf...“*

wordt door de meeste Duitsers veel beter verstaan en begrepen, dan wanneer een Oberbayer hetzelfde in goed Oberbayrisch zou zeggen.

In het huisjeskamp waar ik mijn zomerhuisje heb verblijven vrijwel uitsluitend eentalige, oudere Jordaners en er is één verdwaald Duits gezin neergestreken. De enige Duitse woorden die deze Nederlanders kennen zijn een weerslag van het nazi-Duits uit de oorlog:

‘Raus, raus / Aufmachen / Schnell schnell / Maul halten. Norbert, zo heet mijn Duitse buurman, spreekt keurig Duits met mij, maar met de andere bewoners een fragmentarisch soort Duits dat hij als Nederlands beschouwt en waarin het woordje *die* een hoofdrol speelt. Hij denkt dat *die* een Nederlands lidwoord is, zijn Nederlandse gespreksgenoten zijn ervan overtuigd dat *die* hét Duitse lidwoord is. Ze verstaan elkaar uitstekend en zijn Nederlands en hun Duits groeien steeds meer naar elkaar toe. Hij komt uit Keulen, is net als zij arbeider en heeft precies dezelfde meningen. Ze kijken samen naar voetbal. Zij logeren met carnaval bij hem in Keulen. Hij heeft in z'n eentje meer voor de Duits-Nederlandse toenadering gedaan dan tal van zwaar gesubsidieerde congressen ooit zullen vermogen. Hij heeft ook het grootste compliment gekregen dat Nederlanders aan Duitsers kunnen geven: hij is helemaal „niet typisch Duits“. Als Nederlanders Duitse burens, kennissen, collega's of vrienden leren kennen, krijgen die te eniger tijd tot hun verbazing deze als compliment bedoelde belediging te horen.

Verbuigingssysteem

Het Hoog-Duits excelleert in regels, maar Duitse dialectsprekers storen zich daar nauwelijks aan. Toen ik in de jaren zeventig in de buurt van Duisburg in de trein zat met mijn voeten op de tegenoverliggende bank, zei de conducteur tot mijn verrassing tegen mij:

„Nisch mit die Füsse auf de Bank!“

Dat schijnt in het Ruhrgebied te kunnen. Maar niet alleen daar:

In het Berlijnse dialect, waarin het 13de-eeuwse Vlaams en Hollands nog een belangrijke productieve rol hebben gespeeld (*icke, watte, ooch en keene*), zegt men:

*Wat is dat mit dich, mein Kind
Du iss mich nich, du trinks mich nich
Du bis mich doch nich krank
So nimm dich was und stipp dich in
So wird dich wieder besser sin.*

In het Kölsche dialect klinkt het zo:

*Ers häusse misch,
dann schlägse misch,
dann nimmse misch mein Schäufelschen,
isch spiel nisch mehr mit disch.
Kommse!*

of:

*Komm bei misch bei und spiel mit misch
dann lern isch disch wat Deutsch*

Nederlanders en Duitsers die elkaars taal willen gaan spreken, moeten het volgende advies opvolgen:

Als je het Nederlandse of Duitse woord niet kent, gebruik dan gewoon hetzelfde woord of de letterlijke vertaling. Dat geldt voor zo'n zeventig procent van de Nederlandse en Duitse woordenschat. Je moet natuurlijk wel creatief gebruik maken van de woordovereenkomsten en de klankverschuivingsregels. Er is in 1993 zelfs een *Deutsch-Niederländisches Lernwörterbuch* verschenen van de hand van *Erwin Kuen*, waarin hij de sterke klankverwantschap als uitgangspunt neemt. Duitsers moeten alle Umlaute weglaten en Nederlanders moeten ze er juist op zetten. Dat we die *Umlaute* iets te vaak gebruiken, vinden Duitsers alleen maar charmant, net als wij het schattig vinden als Duitsers zeggen „*Ik heb het auto vals geparkt.*“ en het uitproesten als ze zeggen: „*Ik kom wel klaar met hem.*“

Nederlands en Duits zijn zulke boeiende talen, omdat zij, anders dan het Engels dat al aan het begin van de zin verklapt wat de bedoeling is, de belangrijkste informatie die in het participium verborgen ligt, tot aan het eind van de zin uitstellen. Romaanstaligen en Engelstaligen hebben daar door de eeuwen heen over geklaagd. Neem de Franstalige Zwitserse intellectuele Madame de Staël die in 1808 een zeer lezenswaardig boek over Duitsland, *De l'Allemagne*, publiceerde en daarin schreef:

„De Duitse taal leent zich niet voor geestrijke conversatie, omdat je nauwelijks kunt interrumpen als je het werkwoord nog niet hebt gehoord.“

Ook de Amerikaanse schrijver Mark Twain had weinig op met het Duits en heeft er een aantal gering-schattende opmerkingen over gemaakt:

„Als een Duitser een zin induikt, dan zie je hem pas weer terug, als hij aan de andere kant van de Atlantische Oceaan naar boven komt met het werkwoord in zijn mond.“

en:

„Duits is een taal met eindeloze zinnen die eindigen op... *gekonnt gewollt zu haben zu sein.*“

en:

„De Duitse taal is een dode taal, want je moet gestorven zijn om tijd genoeg te hebben de grammatica te leren.“

Een andere anekdote op dit gebied is die over de nicht van queen Victoria:

Ze wil de beroemde redenaar Bismarck in de Reichstag horen spreken en heeft een tolk ingehuurd om zijn rede te vertalen. Bismarck steekt van wal en spreekt en spreekt, maar de tolk blijft zwijgen. Ongerust spoort ze haar tolk aan. Tenslotte sist ze hem toe: „Wat zegt hij?“ Waarop de tolk antwoordt: „Madame, ik weet het niet, hij heeft het werkwoord nog niet genoemd.“

Uitspraak

Nederlanders en Duitsers hoeven zich op de keper beschouwd alleen nog maar te richten op de verwerving van woordenschat. Wat rest is het schijnprobleem van de uitspraak. Nederlanders en Duitsers spreken schaamteloos Euro-Engels met een Nederlandse of Duitse kleuring. Dus laten we ons niet aanstellen over Rudi-Carrell-Duits of Prins-Bernhard-Nederlands. Iedereen verstaat het. Een goede uitspraak is de verdienste van een goede leraar, het eigen taalgevoel of het sterke verlangen om niet op te vallen in de omgeving.

Het Nederlands wordt net als het Engels en het Frans en in tegenstelling tot het Duits gekenmerkt door assimilatie. Hierbij vindt wijziging van klanken plaats onder de invloed van andere klanken:

keppetem gezegd / kwaukemat / gegeement / dakankniezien / kweenie / tuukwel

Onder de invloed van het Hollands is weglating een standaard-procédé geworden in de gesproken standaardtaal. Nederlanders spreken hun taal binnensmonds en in een monotone dreun uit (luister eens naar de voetbalbroertjes De Boer). Ze laten de klanken via de onderkaak, achteloos mummelend uit de keel vandaan naar buiten rollen. Het is een allegro-legato uitspraak met een toonhoogteverschil van een halve octaaf en de muzikaliteit van een kalkoen.

Het Duits kent *Silbentrennung*. Alle lettergrepen worden gescheiden uitgesproken en ook de sluit- en meervouds-n is goed te horen. Het Duits heeft een staccatoachtige uitspraak met een toonhoogteverschil van een hele octaaf. Elke lettergreep moet als het ware opnieuw worden aangezet. Er is meer energie en spierspanning voor nodig om te articuleren. Hierdoor praten Duitsers ook inderdaad iets luider zoals is aangetoond door de Franse germanist Pierre Brachin. Hij wijst op metingen waaruit blijkt dat het geluidsvolume in keurige cafés en restaurants in Duitsland zo'n 30 procent hoger is dan in vergelijkbare etablissementen in Nederland, Frankrijk of Engeland. De Duitse uitspraak is veel dynamischer en preciezer, voor in de mond, achter de tanden en boven de onderlip en de tong is heel actief. Het heldere, het stemhebbende, het aspirerende van de Duitse taal (*Gepäckträgerspannband* = snelbinder) staat tegenover het doffe, het stemloze, het minder vochtige en nauwelijks ploffende van het Nederlands.

Nederlanders moeten zich er werkelijk toe dwingen goed Duits te spreken. De Duitse uitspraak met haar heldere articulatie, voor in de mond en vlak achter de tanden, heeft in Nederlandse oren namelijk iets toneelmatig, iets feminiens, geaffecteerds en zelfs nicherigs.

Duitsers moeten op hun beurt vooral hun best doen op de dikkere l en de doffe klinkers, zoals in:

Nederland, en niet: *Nederlaand* – lamp, en niet: *laamp*]

en op het produceren van goede diftongen zoals de „ui“, de *angstgegner* van de Duitsers, die tot volle ontplooiing komt in het prachtige woord „*schuifpui*“.

Maar als de knop eenmaal om is, kunnen vooral Duitsers zo goed Nederlands leren dat ze in Nederland niet meer als Duitsers worden geout. Er wonen in Nederland zo'n 400.000 Duitsers, als we als definitie voor Duitser nemen: mensen met tenminste één Duitse ouder. Dat grote aantal heeft niet alleen te maken met de intensieve handelsbetrekkingen, maar vooral ook met het feit dat de Nederlands-Duitse grens de meest erotische is in Europa. Nergens wordt tussen de bewoners van twee buurlanden meer geflirt, gevreeën en gehuwd of samengewoond, zowel door heteroseksuelen als homoseksuelen, dan door Nederlanders en Duitsers.

De voormalige minister van Buitenlandse Zaken en latere secretaris-generaal van de NAVO, Luns, blonk niet uit in vreemde talen. Zijn uitspraak van het Engels, Frans en Duits bleef een onverstaanbaar gutturaal soort Nederlands. Luns vertelde zijn buitenlandse collega's altijd dat ze bij Nederlands maar moesten denken aan het schrapend gekwaak van kikkers. Dat Nederlands een keelziekte zou zijn is ook een van de meest gebruikelijke associaties van veel Duitsers en andere buitenlanders die zich tot hun schrik tot het spreken van Nederlands veroordeeld zien. Maar hier geldt de prachtige, typisch Nederlandse, calvinistische dichtregel van J.C. Bloem:

En dan, 't had zoveel erger kunnen zijn,

want wat te denken van Fins, Hongaars of een willekeurige Slavische taal?

In de 16e, 17e en het begin van de 18e eeuw waren de opvattingen over het Duits ook niet echt positief.

Karel V schijnt gezegd te hebben:

Ik spreek Spaans met God, Italiaans met vrouwen, Frans met mannen en Duits tegen mijn paard.

In de 17e eeuw dreigde het Duits te worden overvleugeld door het Frans. De adel sprak Frans, de intellectuelen spraken en schreven Frans. In de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) werden de Duitse landen overstroomd door vluchtelingen uit de hugenoten-oorlogen in Frankrijk en er was de massale aanwezigheid van Franssprekende troepen.

Frederik de Grote (1712-1786) noemde de Duitse taal nog log en houterig, „*une langue à demi-barbare*“. En zijn vriend Voltaire schreef vanuit paleis Sans-Souci in Potsdam dat hij zich in Frankrijk waande, omdat iedereen Frans sprak en er alleen Duits werd gesproken met het lagere personeel en de paarden.

Pas aan het eind van de 18e eeuw komt daar verandering in. Het Hoog-Duits ontwikkelt zich tot literaire schrijftaal en de ontwikkelde Duitse burgerij die Nederland bezoekt is geschokt door het feit dat hier een taal wordt gesproken die hen aan de Nedersaksische dialecten doet denken. Vandaar ook de uiterst negatieve opvattingen van die Duitse intellectuelen over het Nederlands:

Georg Friedrich Lichtenberg (1742-1799):

Der Esel kommt mir vor, wie ein Pferd ins Holländische übersetzt

Ludolf Wienbarg (1802-1872):

Ihre Sprache ist versumpft und in Gurgellauten ausgeartet

Hermann graaf Keyserling (1880-1946):

Die holländische Sprache ist irgendeinmal in Herrengesellschaft gegen drei Uhr nachts erfunden worden

En Heinrich Heine constateerde met verbazing dat Nederlanders het Nederlands als het oorspronkelijke Duits beschouwden en hij kwam met de volgende schimpseut:

Die Affen schauen auf die Menschen herab, wie auf eine Entartung Ihrer Rasse, so wie die Holländer das Deutsche für verdorbenes Holländisch erklären

Die verbaasde constatering van Heine is voor Nederlanders niet eens zo verwerpelijk, want tenslotte hebben wij bij het schelden de genitale fase al bereikt, terwijl de Duitsers op dat gebied in de anale fase zijn blijven steken: *Quod erat demonstrandum!*

Maar ook Nederlanders lieten zich in de 19de eeuw niet onbetuigd. Bilderdijk verzette zich heftig tegen elke vorm van mofferij, iets wat wij nu het gebruik van „verwerpelijke“ germanismes zouden noemen. In 1825 schreef hij over het Hoog-Duits:

Dat braaksel van gebrekkig Duits, met verschillende dialecten van het Sorbisch en het Lets aangelengd, onverteerd en onaangepast weer uitgekotst en opgedist.

Duitsers associëren Nederlands nog steeds met de *plattdeutsche* dialecten uit het Noorden van Duitsland en het kost hun moeite om Nederlands echt serieus te nemen. Ze vinden het taaltje over het algemeen *ulkig* of *süss*. Nederlanders nemen overigens diezelfde houding aan tegenover het Afrikaans. Ernest Zahn heeft erop gewezen dat het voor Duitsers werkelijk lastig is om een taal serieus te nemen die in ambtelijke en wetenschappelijke taal en ook in regeringsverklaringen dialectwoorden en koddige beeldspraak gebruikt.

Literatuur

Ik geef op het Goethe-Instituut voornamelijk les aan hoog opgeleide jonge Duitsers met een behoorlijke belangstelling voor literatuur. Als ik vóór 1993, toen Nederland *Schwerpunktland* was op de Frankfurter Buchmesse, aan mijn Duitse cursisten vroeg of ze Nederlandse schrijvers kenden, kreeg ik vaak de schertsend bedoelde tegenvraag: „Kun je in het Nederlands dan ook boeken schrijven?“ En als er al schrijvers genoemd werden, waren het meestal vooroorlogse *Blut-und-Boden* Vlamingen als Felix Timmermans en Stijn Streuvels of naoorlogse *Krimi*-auteurs als Hans-Willem van de Wetering en Marjan Berk. Dat hoeft ook nauwelijks verbazing te wekken, want de vertaalprestaties waren tot in de jaren tachtig niet om over naar huis te schrijven. De Nederlandse vertaling van „*O Tannenbaum*“ is „*O dennenboom*“ geworden in plaats van „*O sparrenboom*“. En dat was ook ongeveer het niveau van de literaire vertalingen uit het Nederlands in het Duits. Als ze in Duitsland eerder goede vertalers uit het Nederlands gehad zouden hebben, zou een groot schrijver als Willem Frederik Hermans de weg hebben kunnen banen voor Nootboom, Mulisch en de tweede garnituur Margriet de Moor, Leon de Winter, Connie Palmen, Marcel Möhring en anderen. Nu moet Hermans in hun kielzog de Duitse markt proberen te veroveren. Na de hopeloos slechte vertalingen van *Tranen der acacia's* en *Nooit meer slapen* in de jaren zeventig had Hermans verdere vertaalexperimenten verboden. Inmiddels hebben zijn erven toestemming gegeven voor de vertaling van zijn meesterwerk *De donkere kamer van Damocles*, dat door internationale literatuurkenners tot de beste honderd romans van de twintigste eeuw wordt gerekend. In de *FAZ* wordt de schrijver van *Die Dunkelkammer des Damokles*, want zo heet de nieuwe Duitse vertaling, onomwonden vergeleken met Flaubert. Eindelijk gerechtigheid, en lees dat boek!

Anti-Duits

De Nederlandse dichter, essayist, criminoloog (én verzetsstrijder) J.B. Charles was even anti-Duits als zijn uitgever Bert Bakker, en als Charles' kinderen met een onvoldoende of een taak voor Duits thuiskwamen kregen ze van oom Bert f 10,- of f 25,-. Duits was een vak waarvoor je je best niet of nauwelijks deed. Toen ik in 1956 voor het eerst Duits kreeg in de tweede klas van de 1e 5-jarige HBS-B op de Keizersgracht in Amsterdam, was Ahlers, de leraar Duits, net tot hoogleraar benoemd aan de GU, de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Men zat op de HBS met de handen in het haar, maar er werd godzijdank een Duitse germanist gevonden. Als eerste naoorlogse generatie waren wij voor ouders en leraren de „opdat-wij-niet-vergeten-generatie“ en die Duitse leraar Duits moet het heel zwaar hebben gehad. Zijn wraak was het gezamenlijk lezen van *Der Schimmelreiter* van Theodor Storm – in Gothisch schrift.

Er is sindsdien veel veranderd. De anti-Duitse instelling van de oorlogsgeneraties en de eerste naoorlogse generaties was gebaseerd op de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog en de herdenkingsrituelen. Dat vormde onze nationale identiteit. Maar de grenzen in Europa vallen weg en de ommekeer kwam in 1995, toen Nederland niet alleen zijn onschuld verloor, maar ook zijn gelijkheb-

berige moralisme werd geloochenstraft. In dat jaar werden duizenden moslimmannen onder het toezend oog van Nederlandse blauwhelmen door Servische troepen afgeslacht. Een eventuele anti-Duitse instelling heeft nu vooral te maken met het kleine-buren-complex, het narcisme van de kleine verschillen, de projectie van negatieve karaktereigenschappen op de grote buur. De eigen identiteit is altijd positief. Hoezeer ik ook Amsterdammer ben, in het buitenland identificeer ik me via de natie. Ik ben Nederlander. Typisch Nederlands kan zowel positief als negatief geladen zijn. Duitsers hebben de holocaust en het Derde Rijk in hun collectieve verleden. Ze identificeren zich veel minder snel via de natie. „Ik ben Duitser“ komt hen maar moeilijk over de lippen. Dat heeft niet alleen met het Derde Rijk te maken. Duitsland is zolang versplinterd geweest en zo laat een natie geworden, dat Duitsers een levendig bewustzijn van de regionale verschillen hebben en zich vooral identificeren via de stad of streek waar ze zijn opgegroeid, hun *Heimat*. „Typisch Duits“ is voor Duitsers bijna altijd negatief geladen en een soort contradictio in adjecto, een tegenspraak in zichzelf. In het zesdelige *Große Wörterbuch der deutschen Sprache* van Duden uit 1977 wordt bij het lemma *das Deutsche* de voorbeeldzin gegeven:

Er hat eine Abneigung gegen alles Deutsche

Duits is van een door mijn generatie met minachting bejegende, verplichte taal een kwijnende keuzetaal geworden, en dat op een moment waarop het anti-Duitse gevoel deel aan het worden is van de folklore van het kleine-buren-complex en de voetballisering van de samenleving, de spontane anti-Duitse uitbarsting bij interlandwedstrijden tegen Duitsland.

Jonge Nederlanders van nu blijken de Berliner Republik sexy te vinden, Duitsland cool en in alle studentenflats in de hele westerse wereld staat Rammstein te dreunen. Anti-Duits zijn is voor watjes.